

JEAN PAUL SARTRE:

FENOMENOLÓGIA TROCH ČASOVÝCH DIMENZIÍ

Je zjavné, že časovosť je organizovanou štruktúrou a tri predpokladané „prvky“ času, minulosť, prítomnosť a budúcnosť, by sa nemali ponímať ako zbierka „dát“, ktoré treba zhrnúť (napríklad ako nekonečnú sériu „teraz“, z ktorých jedni ešte nie sú a druhé už nie sú), ale treba ich chápať ako štruktúrované momenty pôvodnej syntézy. Inak narazíme na tento paradox: minulosť už nie je, budúcnosť ešte nie je a pokiaľ ide o okamžitú prítomnosť, každý dobre vie, že tá neexistuje vôbec, je hranicou nekonečného delenia, ako bod bez dimenzie. Takto sa celá séria, dokonca dvojnásobne, rozplynie, keďže napríklad budúce „teraz“ je ničotou ako budúce a stáva sa ničotou, keď prejde do stavu prítomného „teraz“. Jedinou metódou schopnou skúmať časovosť je postaviť sa k nej ako k totalite, ktorá ovláda svoje sekundárne štruktúry a ktorá im udeľuje význam. Tento fakt nestratíme nikdy zo zreteľa. V každom prípade sa nemôžeme vrhnúť do skúmania bytia Času bez predbežného objasnenia veľmi často nejasného významu týchto troch dimenzií, a to za pomoci predontologického a fenomenologického opisu. Tento fenomenologický opis treba však považovať za predbežnú prácu, ktorej cieľom je len umožniť nám nazeranie globálnej časovosti. A hlavne je treba nechať zjaviť každú predpokladanú dimenziu *na podklade* časovej totality, tak, že vždy budeme mať na mysli „unselbständigkeit“ tejto dimenzie.

A) Minulosť. Každá teória pamäte obsahuje istý predpoklad o bytí minulosti. Tieto predpoklady, ktoré neboli nikdy vyjasnené, zahmlili problém spomienky a problém časovosti všeobecne. Treba si s konečnou platnosťou položiť otázku: aké je bytie minulého bytia? Zdravý rozum osciluje medzi dvoma rovnako vágnymi koncepciami. Hovorí, že minulosť už nie je. Z tohto pohľadu sa zdá, že bytie by sme chceli prisúdiť iba prítomnosti. Tento ontologický predpoklad splodil známu teóriu mozgových stôp: keďže minulosť už nie je, keďže sa zrútila v ničote, ak spomienka i naďalej existuje, musí byť vo forme *prítomnej* modifikácie nášho bytia. Bude to napríklad prítomne zaznačená stopa do nejakej skupiny mozgových buniek. Takto je všetko prítomné: telo, prítomný vnem a minulosť ako stopa prítomná v tele. Všetko je *en acte*, lebo stopa ako spomienka nemá virtuálnu existenciu. Je úplne celá *aktuálnou* stopou. Ak sa vynorí spomienka, tak v prítomnosti, ako následok prítomného procesu, teda ako porušenie protoplazmickej rovnováhy vo zvažovanom zoskupení buniek. Psycho-fyziologický paralelizmus, ktorý je okamihový a mimočasový, nám podáva vysvetlenie, ako je tento fyziologický proces korelatívny so striktnie psychickým, no takisto prítomným javom: zjavenie obrazu-spomienky vo vedomí. Novší pojem *engramu* nedokázal o nič viac. Skrášľuje túto teóriu iba pseudo-vedeckou terminológiou. Ale ak je všetko prítomné, ako vysvetlíme *trpnosť* spomienky, teda fakt, že vedomie, ktoré si spomína vo svojej intencii, transcenduje prítomnosť, aby zachytilo udalosť tam, kde *bola*? Ukázali sme už, že neexistuje žiadny spôsob, ako rozlíšiť obraz od vnemu, ak sme z obrazu najprv urobili obnovený vnem [1]. Na tomto mieste narážame na rovnaké prekážky. A navyše sa pripravujeme o možnosť odlišiť spomienku od obrazu: Ani „*oslabenosť*“ spomienky, ani jej vybledlosť, ani jej neúplnosť, ani jej protirečenia, ktoré ponúka s údajmi vnemu, by ju nedokázali odlišiť od obrazu-fikcie, pretože sa vyznačuje rovnakými črtami, a napokon, keďže tieto črty sú *prítomnými* vlastnosťami spomienky, nedokážu nás vyviesť z prítomnosti a viesť do minulosti. Zbytočne sa budeme dovoliavať príslušnosti spomienky k Ja alebo „Ja-skosti“ spomienky, ako to robil Claparède, či jej „intimity“ ako James. Alebo tieto črty dávajú najavo iba prítomnú atmosféru, ktorá obklopuje spomienku – a teda ostávajú prítomné a odkazujú k prítomnosti. Alebo sú už vzťahom k minulosti ako

takej – ale potom predpokladajú to, čo treba vysvetliť. Verili sme, že sme sa poľahky zbavili problému, keď sme zredukovali rozpoznanie na náčrt lokalizácie a tento náčrt na súbor intelektuálnych operácií uľahčených existenciou „spoločenských rámcov pamäte“. Tieto operácie nepochybne existujú a musia byť predmetom psychologického štúdia. Ale ak vzťah k minulosti nie je nejakým spôsobom daný, ony ho nedokážu vytvoriť. Jedným slovom, ak sme začali tým, že robíme z človeka ostrova uzavretého na okamihovom ostrovčeku jeho prítomnosti a ak všetky tieto spôsoby bytia sú od chvíle, keď sa zjavia, svojou podstatou odsúdené na nepretržitú prítomnosť, radikálne sme si odňali všetky možnosti pochopiť jeho pôvodný vzťah k minulosti. Podobne ako „genetisti“ nedokázali vytvoriť rozlohu z prvkov bez rozlohy, ani my nedokážeme vytvoriť „minulú“ dimenziu z prvkov vypožičaných výlučne z prítomnosti.

Všeobecné povedomie natoľko ťažko dokáže uprieť minulosti skutočnú existenciu, že zároveň s touto prvou tézou prijíma inú, rovnako nepresnú koncepciu, podľa ktorej by sa minulosť mala vyznačovať istou čestnou existenciou bez funkcie. Minulé bytie nejakej udalosti by jednoducho znamenalo byť odsunutý do úzadia, stratiť účinnosť bez straty bytia. Bergsonovská filozofia prevzala túto myšlienku: meniac sa na minulosť, udalosť neprestáva byť, jednoducho prestáva pôsobiť, ale naveky ostáva „na svojom mieste“ a zachováva si presné časové určenie. Takto sme minulosti navrátili bytie a dobre sme urobili. Tvrdíme dokonca, že trvanie je mnohonásobnosťou vzájomného prenikania, a že minulosť sa nepretržite organizuje s prítomnosťou. Ale ešte sme predsa nevysvetlili túto organizáciu a toto vzájomné prenikanie. Ešte sme neobjasnili, ako sa minulosť môže „obnoviť“, prenasledovať nás, skrátka, existovať *pre nás*. Ak je nevedomá, ako to tvrdí Bergson, a ak nevedomie nepôsobí, ako sa môže vsunúť do osnova nášho prítomného vedomia? Má svoju vlastnú silu? Je teda táto sila prítomná, keďže pôsobí na prítomnosť? Ako vyžaruje z minulosti ako takej? Obrátíme otázku, podobne ako Husserl, a ukážeme v prítomnom vedomí hru „retencií“, ktoré zachytávajú bývalé vedomia, udržiavajú ich v ich presnom časovom určení a zabraňujú im rozplynúť sa? Ale ak je husserlovské cogito dané dopredu ako okamihové, nie je žiadna možnosť z neho vystúpiť. V predošlej kapitole sme videli, ako protencie márne narážajú na okná prítomnosti a nedokážu ich rozbiť. Rovnako je to aj s retenciami. Husserl bol v priebehu celej svojej filozofickej kariéry prenasledovaný myšlienkou transcendencie a presahovania. Ale filozofické nástroje, ktoré vlastnil, hlavne jeho idealistická koncepcia existencie, mu neumožňovali túto transcendenciu postihnúť. Jeho intencionalita je iba jej karikatúrou. Husserlovské vedomie sa v skutočnosti nemôže transcendovať ani do sveta, ani do budúcnosti, ani do minulosti.

Tým, že sme pripustili bytie minulosti, sme nič nezískali, pretože na základe tohto kroku by pre nás neexistovala. Či minulosť *je*, ako chceli Bergson a Husserl, alebo *už nie je*, ako tvrdí Descartes, to nie je ani trochu dôležité, ak sme začali tým, že sme spálili mosty medzi ňou a našou prítomnosťou.

Ak vskutku pripisujeme prítomnosti výsadu „prítomnosti (présence) vo svete“, tak v spôsobe náhľadu na problém prijímame perspektívu vnútrosvetského bytia. Berieme na vedomie, že najprv existujeme ako súčasníci tejto stoličky alebo tohto stola, a nechávame si svetom určovať význam časového. Ak sa teda umiestňujeme doprostred sveta, strácame akúkoľvek možnosť rozlíšiť to, čo *už nie je*, od toho, čo *nie je*. Môžeme však povedať, že to, čo už nie je, aspoň bolo, namiesto toho, aby sme povedali, že to, čo nie je, sa žiadnym spôsobom neviaže na bytie. To je pravda. Ale, ako sme videli, zákon bytia vnútrosvetského okamihu sa môže vyjadriť jednoduchými slovami „Bytie je“, ktoré prezrádza hutnú plnosť konkrétností, medzi ktorými nič z toho, čo *nie je*, nemôže byť nijakým spôsobom zastúpené, aj keby to bolo iba stopou, prázdnom, pripomienkou, hysterézou. Bytie, ktoré je, sa celé vyčerpáva bytím. S tým, čo nie je, a s tým, čo už nie je, nemá nič do činenia. Žiadna negácia, či už je radikálna, alebo zmiernením oného „už nie“, nemôže nájsť miesto v tejto absolútnej hutnosti (densité). Minulosť tak môže existovať podľa vlastnej ľubovôle: mosty sú spretňhané. Bytie ani len „nezabudlo“ svoju minulosť. To by bol ešte istý spôsob spojenia. Minulosť vyklíza z bytia ako sen.

Descartovu a Bergsonovu koncepciu môžeme odmietnuť preto, že ani jedna neodolá tej istej námietke. Či už ide o to, zničiť minulosť, alebo jej zachovať existenciu boha Lára, obaja títo autori uvažovali o jej

osude *oddelene*, izolujú ju od prítomnosti. A nech je ich koncepcia vedomia akákoľvek, pripísali mu existenciu osebe a považovali ho za súčasť tým, čím bolo. Netreba sa potom čudovať, že strokotávajú, keď chcú spojiť minulosť s prítomnosťou, keďže prítomnosť takto ponímaná odmieta minulosť zo všetkých svojich síl. Keby ponímali časový fenomén v jeho totalite, videli by, že „moja“ minulosť je predovšetkým *mojou*, teda že existuje v závislosti od istého bytia, ktorým *som*. Nemôžeme povedať, že minulosť je *ničím*, ani to, že je prítomnosťou, ale treba povedať, že ju zachytávame pri jej vlastnom prameni spojenú s istou prítomnosťou a istou budúcnosťou. Táto „ja-skosť“ o ktorej hovoril Claparède, nie je subjektívnou nuan-sou, ktorá rozdeľuje spomienku: je to ontologický vzťah, ktorý spája minulosť s prítomnosťou. Moja minulosť sa nikdy neobjaví v odlúčenosti svojej „minulostnosti“, bolo by dokonca až absurdné predpokladať, že môže existovať ako taká: je pôvodne minulosťou *tejto* prítomnosti. A toto treba objasniť najskôr.

Napíšem, že Paul bol, v roku 1920, žiakom Polytechnickej školy. *Kto*, „bol“? Samozrejme, Paul. Ale aký Paul? Mladý muž z roku 1920? Ale jediným časom slovesa byť, ktorý prislúcha Paulovi pozorované-mu v roku 1920, keď mu prisudzujeme vlastnosť žiaka, je prítomný čas. Keďže bol, treba o ňom povedať, že „je“. Ak sa nejaký Paul, ktorý bol žiakom Polytechniky, stal minulosťou, všetky vzťahy s prítomným časom sú spretňané. Muž, ktorý niesol toto označenie, subjekt, zostal so svojimi atribútmi tam, v roku 1920. Ak chceme, aby bolo možné pripomenutie, je v tejto hypotéze potrebné prijať istú rekognitívnu syntézu, ktorá vychádza z prítomnosti a snaží sa udržiavať kontakt s minulosťou. Túto syntézu nemožno pochopiť, ak nie je modom pôvodného bytia. Ak nemáme podobnú hypotézu, budeme musieť ponechať minulosť jej veľkolepej osamelosti. Čo by znamenalo podobné rozdevenie osobnosti? Proust bezpochyby prijíma postupnú pluralitu Ja, ale táto koncepcia, ak ju chápeme doslova, nás opätovne zavedie do neprekonateľných ťažkostí, na ktoré vo svojej dobe narazili asociacionisti. Snáď by sme mohli ponúknuť hypotézu stálosti v zmene. Ten, čo bol žiakom Polytechniky, je tým istým Paulom, ktorý existoval v roku 1920 a ktorý existuje v prítomnosti. To o ňom sme najprv povedali „*je* žiakom Polytechniky“ a teraz v prítomnosti hovoríme „*je* bývalým študentom Polytechniky“. Ale toto utiekanie sa k stálosti nám nepomôže vyviaznuť z nepríjemnej situácie. Ak nič nepozmení plynutie jednotlivých „teraz“, aby tým došlo k vytvoreniu časovej série a v nej stálych vlastností, stálosť nebude ničím viac ako istým obsahom, okamihovým a bez rozmeru, každého individuálneho „teraz“. Na to, aby existovala stálosť, je potrebné, aby existovala nejaká minulosť a teda aj niečo alebo niekto, kto *bol* touto minulosťou. Namiesto toho, aby táto stálosť pomohla vytvoriť čas, predpokladá ho, aby sa v ňom mohla odhaliť a zároveň odhaliť i zmenu. Vraciame sa teda k tomu, s čím sme sa už stretli predtým. Ak existenciálna remanencia bytia vo forme minulosti nevysvätáva pôvodne z mojej aktuálnej prítomnosti, ak moja včerajšia minulosť nie je ako transcendencia za mojou dnešnou prítomnosťou, stratili sme všetku nádej na spojenie minulosti s prítomnosťou. Ak teda poviem o Paulovi, že *bol* alebo že *býval* žiakom Polytechniky, hovorím to o tom Paulovi, ktorý prítomne *je* a o ktorom tiež hovorím, že *je* štyridsiatnik. To nie adolescent *bol* polytechnikom. Práve o ňom, pokiaľ *bol*, by sme mali povedať: on *je*. To štyridsiatnik ním *bol*. Pravdupovediac, aj tridsaťročný muž ním *bol*. Ale čím by *bol* tento tridsaťročný muž bez štyridsiatnika, ktorý ním *bol*? A samotný štyridsiatnik „*bol*“ polytechnikom na najkrajnejšom bode jeho prítomnosti. A nakoniec práve samotné bytie „Erlebnis“ je poverené byť štyridsiatnikom, tridsaťročným mužom, adolescentom na spôsob *bol-som*. O tomto „Erlebnis“ dnes hovoríme, že *je*. O štyridsiatnikovi a adolescentovi sme taktiež hovorili v ich čase, že oni *sú*. Dnes patria do minulosti a samotná minulosť *je* v tom zmysle, že prítomne *je* to minulosť, ktorá patrí Paulovi alebo onomu „Erlebnis“. Takto aj špeciálne časy perfekta označujú bytia, ktoré existujú všetky reálne, aj keď rôznymi spôsobmi bytia, ale spôsobmi, ktoré *sú* jednými a zároveň *boli* druhými. Minulosť je charakterizovaná ako minulosť niečoho alebo niekoho, minulosť máme. Práve tento nástroj, táto spoločnosť, tento človek *majú* svoju minulosť. Neexistuje najprv univerzálna minulosť, ktorá by sa následne delila do konkrétnych minulostí. Ale naopak, to, čo nachádzame najskôr, sú minulosti. A naozajstným problémom – ktorému sa budeme venovať v nasledujúcej kapitole – bude zachytiť, akým procesom sa tieto individuálne minulosti môžu zjednotiť, aby vytvorili *jednu* minulosť.

Môžu sa vyskytnúť námietky, že sme si našli výhodnú pozíciu, keď sme si vybrali príklad, v ktorom subjekt, ktorý „bol“, existuje ešte aj v prítomnosti. Uvedieme však aj iné prípady. Napríklad o Pierrovi, ktorý je mŕtvý, by som mohol povedať, že „mal rád hudbu“. V tomto prípade subjekt aj atribút sú minulé. A niet aktuálneho Pierra, z ktorého by mohlo vyvstať toto minulé-bytie. To pripúšťame. A to až do tej miery, že priznáваме, že obľuba hudby nebola nikdy pre Pierra *minulou*. Pierre bol vždy súčasníkom tejto obľuby, ktorá bola *jeho* obľubou. Jeho vzrušivá osobnosť ho neprežila, a ani on ju. Preto v našom prípade to, čo je minulé, je Pierre-obľubujúci-hudbu. A ja môžem položiť otázku, ktorú som položil nedávno: *Koho* Minulosťou je tento minulý-Pierre? Nemohol by byť minulosťou vo vzťahu k univerzálnej prítomnosti, ktorá je čírou afirmáciou bytia; a je teda minulosťou *mojej* aktuality. A naozaj, Pierre bol pre-mňa a ja som bol pre-neho. Uvidíme, že Pierrova existencia ma hlboko zasiahla, bola časťou prítomnosti „vo-sвете, pre-mňa a pre-druhého“, ktorá bola *mojou* prítomnosťou žijúceho Pierra – prítomnosťou, ktorou som bol. Takto konkrétne zmiznuté predmety sú minulé, pokiaľ sú časťou konkrétnej minulosti nejakého pozostaleho. „To, čo je strašné na Smrti, hovorí Malraux, je, že mení život na Osud.“ Treba pod tým rozumieť, že redukuje stav pre-seba-pre-druhého (pour-soi-pour-autrui) na stav jednoduchého pre-druhého. Za bytie mŕtveho Pierra som dnes jediným zodpovedným ja vo svojej slobode. A mŕtvi, ktorí nemohli byť zachránení a dopravení na breh konkrétnej minulosti nejakého pozostaleho, nie sú minulí, ale oni a ich minulosti sú zničené.

Sú teda bytia, ktoré „majú“ minulosti. Už sme spomínali nástroj, spoločnosť, človeka. Mali sme na to dôvod? Môžeme pôvodne prisúdiť minulosť všetkým konečným existujúcim kategóriám, alebo iba niektorým z nich? To môžeme ľahšie určiť, ak podrobnejšie preskúmame jeden veľmi osobitý pojem: „mat“ minulosť. Nie je možné „mat“ minulosť tak, ako „máme“ auto alebo garáž. To znamená, že minulosť by nemohla byť vlastnená prítomnou bytosťou, ktorá zostane vzhľadom na ňu striktné vonkajšia. Ako napríklad ja zostávam vonkajší k môjmu plniacemu peru. Jedným slovom, ak vlastníctvo obvykle vyjadruje *externý* vzťah vlastníaceho k vlastnenému, potom takéto vyjadrenie vlastníctva je nedostatočné. Vonkajšie vzťahy by zastierali neprekonaťnú priepasť medzi minulosťou a prítomnosťou, ktoré by boli dvoma faktickými danosťami bez reálnej komunikácie. Dokonca aj dokonalé vzájomné prenikanie prítomnosti minulosťou, tak, ako ho poníma Bergson, nevyrieši naše ťažkosti, pretože toto vzájomné prenikanie, ktoré je zosúvzťažnením minulosti s prítomnosťou, prichádza v podstate z minulosti samotnej a je iba vzťahom *obývania*. Minulosť potom možno ľahko pochopiť ako súcu v prítomnosti, ale zbavili sme sa možnosti predstaviť si túto imanenciu ináč ako imanenciu kameňa na dne rieky. Minulosť môže ľahko prenasledovať prítomnosť, nemôže ňou byť: to prítomnosť je svojou minulosťou. Ak teda študujeme vzťahy minulosti a prítomnosti vychádzajúc z minulosti, nikdy nebudeme môcť stanoviť *vnútorné* vzťahy jednej s druhou. Preto teda bytie-osebe, ktorého prítomnosť je tým, čím je, nebude nikdy môcť „mat“ minulosť. Príklady, ktoré uviedol Chevallier na podloženie svojej tézy, hlavne fakty o hysteréze, neumožňujú dokázať pôsobenie minulosti hmoty na jej prítomný stav, totiž na žiaden taký jej stav, ktorý možno interpretovať bežnými prostriedkami mechanistického determinizmu. Z týchto dvoch klincov, hovorí Chevallier, bol jeden práve ukovaný a nikdy nebol použitý, druhý bol pokrivený a neskôr bol za pomoci kladiva vyrovnaný. Oba majú veľmi podobný vzhľad. Avšak pri prvom údere sa prvý vhlbi do priečky a druhý sa opäť skrivi: vplyv minulosti. Podľa našej mienky treba byť tak trochu nepoctivý či neúprimný, aby sme v tomto videli pôsobenie minulosti. Takéto nepochopiteľné vysvetlenie bytia, ktoré je bytím-hutnosťou, môžeme ľahko nahradiť jediným možným vysvetlením. Vonkajšie vzhľady týchto klincov sú podobné, ale ich prítomné molekulárne štruktúry sú citeľne odlišné. Prítomný molekulárny stav je v každom okamihu rigoróznym účinkom predošlého molekulárneho stavu, no to pre vedca vôbec neznamená, že existuje „prechod“ z jedného okamihu do druhého v stálosti minulosti, ale iba nezvratné spojenie medzi obsahmi dvoch okamihov fyzikálneho času. Predložiť ako dôkaz tejto stálosti minulosti remanenciu v kuse železa nie je omnoho serióznejšie. V postate tu ide o jav, ktorý prežíva svoju príčinu, a nie o pretrvanie príčiny ako príčiny v *stave minulom*. Je to dávno, čo kameň, ktorý rozrazil vodu dopadol na dno rybníka, a napriek tomu jeho hladinu ešte stále brázdia sústredné vlny. Neodvolávame sa na akési

pôsobenie minulosti, aby sme vysvetlili tento jav. Jeho mechanizmus je takmer viditeľný. Nezdá sa, že by javy hysterézy alebo remanencie potrebovali vysvetlenie iného typu. V zásade je jasné, že slovné spojenie „*mať* minulosť“, ktoré umožňuje predpokladať spôsob vlastníctva, kde vlastníci by mohol byť pasívny, a ktoré ako také nie je nezarážajúce, by sa pri aplikovaní na hmotu malo nahradiť slovným spojením *byť* vlastnou minulosťou. Minulosť existuje iba pre prítomnosť, ktorá nemôže existovať bez toho, aby sa nachádzala tam, za ňou, za svojou minulosťou. To znamená, že minulosť majú iba bytia, ktoré sú také, že v ich bytí ide o ich minulé bytie, ktoré *majú byť* svojou minulosťou. Tieto poznámky nám *a priori* umožňujú odmietnuť minulosť bytia-osebe (čo ale neznamená, že by sme ho mali uzavrieť do prítomnosti). No nevyriešime tým otázku minulosti *žijúcich*. Ukáže sa iba to, že ak by bolo potrebné – čo nie je vôbec isté – prideliť minulosť životu, mohlo by to byť až po dokázaní toho, že bytie života je také, že obsahuje minulosť. Jedným slovom, bolo by treba predbežne dokázať, že žijúca hmotá je *niečím iným* ako fyzikálno-chemickým systémom. Opačná snaha – snaha Chevallierova – spočívajúca v tom, že priznávame väčšiu vážnosť minulosti ako konštitutívnemu prvku životnej pôvodnosti, je ... úplne zbavená významu. Ak uvažujeme o ľudskej skutočnosti, očividná je jedine existencia minulosti, pretože sme ukázali, že táto existencia *musí byť tým, čím je*. Minulosť vchádza do sveta cez bytie-pre-seba, pretože jeho „Ja som“ je v tvare „Ja som *sebe*“.

Čo teda znamená „bolo“? Uvedomme si najprv, že ide o tranzitívum. Ak poviem: „Paul je unavený“, možno budeme pochybovať, či táto spona má ontologickú hodnotu. Budeme v nej možno chcieť vidieť iba označenie vzťahu vlastnosti k jej nositeľovi. Ale ak povieme „Paul *bol* unavený“, bytostný význam slova „bol“ bije do očí. Prítomný Paul je v súčasnosti zodpovedný za svoju únavu v minulosti. Keby túto únavu neudržiaval svojím bytím, nebolo by ani len zabudnutia tohto stavu, ale bolo by „už-nebytie“, prísne totožné s „nebytím“. Únava by sa *stratila*. Prítomné bytie je teda základom svojej vlastnej minulosti; a túto vlastnosť základu vyjadruje „bolo“. Ale netreba tomu rozumieť tak, že ju zakladá bez účasti a bez toho, aby ňou nebolo do hĺbky zmenené. „Bolo“ znamená, že prítomné bytie má byť vo svojom bytí základom svojej minulosti, *súč* samotné touto minulosťou. Čo to znamená; ako môže *byť* prítomnosť minulosti?

Jadro otázky zjavne spočíva v pojme „bolo“, ktorý ako prostredník medzi prítomnosťou a minulosťou nie je ani úplne prítomný, ani úplne minulý. V podstate nemôže byť ani jedným, ani druhým, pretože tak by bol obsiahnutý vo vnútri času, ktorý by svedčil o jeho bytí. Pojem „bolo“ označuje teda ontologický skok z prítomnosti do minulosti a predstavuje pôvodnú syntézu týchto dvoch spôsobov časovosti. Čo treba rozumieť pod touto syntézou?

Najprv si všimneme, že pojem „bolo“ je modom bytia. V tomto zmysle *som* mojou minulosťou. Nemám ju, som ňou. To, čo mi hovoria, keď sa spomína nejaký čin, ktorý som urobil včera, nejaká nálada, ktorú som mal, ma nenecháva ľahostajným. Som zranený alebo polichotený, búrim sa, alebo to nechávam tak, som dotknutý do hĺbky duše. Neprerušujem spojenie so svojou minulosťou. Bezpochyby sa časom môžem pokúsiť o toto rozpojenie, môžem vyhlasovať, že „už nie som tým, čím som bol“, môžem ťažiť zo zmeny, z vývoja. No pôjde o druhotnú reakciu a ako takú ju aj odhalíme. Poprieť moje bytostné spojenie s mojou minulosťou v tom či onom osobitnom bode znamená poprieť ho aj pre celok môjho života. Na prelome, v nesmierne krátkom okamihu mojej smrti, budem už iba mojou minulosťou. Ona jediná ma bude definovať. Práve to chcel Sofokles vyjadriť, keď do úst Déjanire vložil: „Medzi ľuďmi oddávna koluje múdrosť, že sa nemôžeme vysloviť o živote smrteľníkov pred ich smrťou a povedať, či bol šťastný alebo nešťastný.“ Je to aj význam spomenutej Malrauxovej vety: „Smrť mení život na osud.“ To je to, čo otrasie veriacim, keď si v momente svojej smrti zdesene uvedomuje, že hra je dohraná, že mu už nezostáva v rukách ani jedna karta. Smrť nás pripája k nám samotným, takým, ako nás v nás samotných zmenila večnosť. V okamihu smrti *sme*, to znamená, že sme bez obrany pred súdmi druhých. *Popravde* môžu rozhodnúť o tom, čím sme, nemáme už žiadnu možnosť uniknúť súhrnu, ktorý by mohol urobiť vševedúci intelekt. A ľudská poslednej hodiny je snahou o rozbitie tej bytosti, ktorá sa pomaličky a postupne začala považovať za nás a znehybňovať v našej podobe, je posledným skokom, ktorý prerušuje spojenie s tým,

čím sme. Avšak márne: smrť znehybňuje tento skok spolu s tým, čím sme boli, tento skok sa už iba pripája k útvaru vytvorenému z toho, čo mu predchádzalo, ako jeden činiteľ medzi ostatnými, ako jedno zvláštne určenie, ktoré bude pochopiteľné len na základe totality. Smrťou sa „bytie-pre-seba“ mení navyď na „bytie-osebe“ práve preto, že sa úplne celé dostalo do minulosti. Takto je minulosť stále sa zväčšujúcim súhrnom „byti-osebe“, ktorými sme my. V každom prípade, pokiaľ nie sme mŕtvi, nie sme týmto bytím-osebe na spôsob úplnej totality. *Máme nim byť.* Zloba zvyčajne prestane smrťou. To človek sa spojil so svojou minulosťou, je ňou, pričom nie je za ňu zodpovedný. Pokiaľ žije, je predmetom mojej nevraživosti, to znamená, že mu vyčítam jeho minulosť, a to nie iba vtedy, keď ňou je, ale vždy, pretože ju v každom okamihu nesie v bytí, a je teda za ňu zodpovedný. Nie je pravda, že nevraživosť znehybňuje človeka v tom, čím bol, pretože, ak by to bolo tak, potom by nevraživosť prežila smrť. Obracia sa na žijúceho, ktorý je slobodne vo svojom bytí tým, čím bol. Som mojou minulosťou, a keby som nebol, moja minulosť by už neexistovala ani *pre* mňa, ani *pre nikoho*. Nemala by už žiadny vzťah k prítomnosti. To vôbec neznamená, že by nebola, ale iba to, že by jej bytie bolo nepostrehnuteľné. Som ten, cez koho moja minulosť vchádza do tohto sveta. Ale treba dobre pochopiť, že ja jej *nedávam* bytie. Ináč povedané, minulosť neexistuje ako „moja“ predstava. Moja minulosť neexistuje preto, že ja si ju „predstavujem“. Ale preto, že ja *som* mojou minulosťou, dostáva sa do tohto sveta a práve počnúc jej bytím-vo-svete si ju ja môžem, sledujúc istý psychologický proces, predstavovať. Ona je tým, čím mám byť, ale napriek tomu sa odlišuje bytosťou od mojich možností. Možnosť, ktorou tiež mám byť, ostáva mojou konkrétnou možnosťou, ktorej opak je rovnako možný – hoci na nižšom stupni. Naopak minulosť je tým, čo je bez možnosti akéhokoľvek druhu, tým, čo už svoje možnosti vyčerpalo. *Mám byť* tým, čo vôbec nezávisí od môjho môcť-byť, tým, čo už je osebe všetkým, čím môže byť. Minulosťou, ktorou som, mám byť bez akejkolvek možnosti ňou nebyť. Preberám za ňu úplnú zodpovednosť, ako keby som ju mohol zmeniť, a napriek tomu nemôžem byť ničím iným ako ňou. Neskôr uvidíme, že si ustavične zachováame možnosť zmeniť *význam* minulosti, pokiaľ táto je ex-prítomnosťou, ktorá *mala budúcnosť*. Ale obsahu minulosti ako takej nemôžem nič odobrať ani pridať. Ináč povedané, minulosť, ktorou som *bol*, je tým, čím je, takým istým „bytím-osebe“, akým sú veci sveta. A bytosťný vzťah, ktorý mám udržiavať s minulosťou, je typom vzťahu s bytím-osebe. Čo znamená identifikáciu so sebou.

Avšak z iného pohľadu mojou minulosťou nie som. Nie *som* ňou, pretože som ňou *bol*. Nevraživosť druhých ma prekvapuje a vždy poburuje. Ako len možno nenávidieť v tom, kým *som*, toho, kým som *bol*? Antická múdrosť veľmi zdôrazňovala tento fakt: nemôžem o sebe vypovedať nič, čo by sa nestalo nepravdou v momente, keď to vypoviem. Hegel neváhal použiť tento argument. Čokoľvek robím, čokoľvek poviem, vo chvíli, keď tým chcem *byť*, už som to *urobil*, už som to *povedal*. Ale preskúmajme lepšie túto apóriu. Práve som povedal, že každý súd, ktorý o sebe vynášam, je nepravdivý už vtedy, keď ho vynášam, to znamená, že som sa stal *niečím iným*. Ale čo treba rozumieť pod *niečím iným*? Ak by sme pod tým rozumeli módus ľudskej skutočnosti, ktorý by sa spravoval rovnakým existenciálnym typom, ako je ten, ktorému upierame prítomnú existenciu, znamenalo by to, že sme sa dopustili chyby v pridelení predikátu subjektu a že je tu ešte iný prideliteľný predikát. Bolo by ho iba treba zamerať a zachytiť v bezprostrednej budúcnosti. Rovnako poľovník, ktorý mierí na vtáka *tam, kde ho vidí*, ho minie, pretože vták, keď k nemu doletí projektil, už na tom mieste nie je. Zasiahne ho naopak, ak zamieri trochu ďalej dopredu, na bod, do ktorého ešte vták nedoletel. Ak vták už nie je na jednom mieste, znamená to, že je už na druhom. Každopádne je niekde. Uvidíme, že táto eleatská koncepcia pohybu je hlboko mylná. Ak naozaj môžeme povedať, že šíp je v AB, tak pohyb je postupnosťou nehybností. Podobne ak chápeme, že existoval krátku chvíľu, ktorý už nie je, v ktorom som bol tým, čím už nie som, predstavujeme si ma ako sériu strnulých stavov, ktoré po sebe nasledujú ako obrázky laterny magiky. Ak týmto nie *som*, tak nie kvôli istému malému časovému rozdielu medzi súdiacou myslou a bytím, kvôli oneskoreniu súdu za faktom, ale preto, že zásadne v mojom bezprostrednom bytí, v prítomnosti (presence) mojej prítomnosti ja tým nie *som*. Jednoducho povedané, nie *som* tým, čím som bol, nie preto, že nastala zmena, vývin ponímaný ako prechod k heterogénnemu v homogénnosti bytia, ale naopak, ak je možný vývin, tak je moje bytie zásadne

heterogénne vzhľadom na moje spôsoby bytia. Vykladanie sveta vývinom chápaným ako syntéza bytia a ne-bytia sa tu ponúka veľmi ľahko. Ale rozmyšľali sme nad tým, že bytie vo vývine by mohlo byť touto syntézou, iba keby ňou bolo pre seba samé v číne, ktorý by zakladal jeho vlastnú ničotu? Ak aj už viac nie som tým, čím som bol, je potrebné, aby som bol schopný tým byť v jednote ničujúcej syntézy, ktorú ja sám nesiem v bytí. Ináč by som nemal nijaký vzťah s tým, čím už nie som, a moja plná konkrétnosť by bola vylúčením môjho ne-bytia, takého podstatného pre vývin. Vývin nemôže byť *dannosťou*, teda bytostným bezprostredným modom bytia, pretože ak vymyslíme takéto bytie, bytie a ne-bytie nachádzajúce sa zároveň v jeho podstate by mohli byť iba k sebe navzájom priradené, no žiadna vnútená alebo im *vonkajšia* štruktúra by ich nemohla pospájať. Spojenie bytia a ne-bytia môže byť výlučne vnútorné. Práve v bytí ako bytí musí vyvstať ne-bytie a z ne-bytia by malo vzniknúť bytie – a to nemôže byť faktom, prírodným zákonom, ale náhlým objavením sa bytia, ktoré je svojou vlastnou bytostnou ničotou. Ak teda nie som svojou vlastnou minulosťou, tak to nemôže byť na spôsob pôvodného vývinu, ale na spôsob, ktorý vysvetľujeme nasledovne: *mám ňou byť, aby som ňou nebol, a memám ňou byť, aby som ňou bol*. To by nám malo objasniť povahu spôsobu „*bolo*“. Ak nie som tým, čím som bol, tak nie preto, že som sa už zmenil, čo by predpokladalo čas už daný, ale preto, že som vo vzťahu k svojmu bytiu na spôsob vnútorného spojenia s *nebytím*.

Takto len keď som mojou minulosťou, môžem ňou nebyť. Práve táto nevyhnutnosť, byť svojou minulosťou, je jediným možným základom faktu, že ňou nie som. Ináč, v každom okamihu aj ňou budem, aj ňou nebudem, až na pohľad svedka prísne externého, ktorý by sám mal byť svojou minulosťou na spôsob *nebytia*.

Tieto poznámky nám môžu pomôcť pochopiť to, čo je nepresné v herakleitovskom skepticizme, ktorý zdôrazňuje iba to, že už viac nie som tým, o čom som povedal, že tým som. Nepochybné, všetkým, o čom môžeme povedať, že tým som, nie som. Ale nie je správne tvrdenie, že tým už viac nie som, a to preto, že som tým ani nikdy nebol, ak tým rozumieme „bytie osebe“. A na druhej strane z toho nevyplýva ani to, že robím chybu, ak vyslovujem bytie, keďže musím ním byť, aby som ním nebol. Som ním na spôsob „*bolo*“.

Takto všetko, o čom môžem povedať, že tým som v zmysle bytia-osebe, s plnou, hustou hutnosťou (je prchký, je štátnym zamestnancom, je nespokojný), je vždy *mojou minulosťou*. Práve v minulosti som tým, čím som. Ale na druhej strane, táto ťažká plnosť bytia je za mnou. Je tu absolútna vzdialenosť, ktorá ju odrezáva od mňa a necháva ju dopadnúť mimo môjho dosahu, bez kontaktu, bez prítlnutia. Ak som býval alebo ak som bol šťastný, znamená to, že už nie som. Ale neznamená to, že som nešťastný. Jednoducho môžem byť šťastný iba v minulosti. Moje bytie nenesiem za sebou *preto, že* mám nejakú minulosť. Ale minulosť je práve *iba* touto ontologickou štruktúrou, ktorá ma núti byť tým, čím som *zo-zadu*. Toto je význam pojmu „*bolo*“. Podľa definície bytie-pre-seba existuje za podmienky prevzatia svojho bytia a nemôže byť ničím ako bytím-pre-seba. Ale práve ono sa môže zhodiť svojho bytia iba opätovným prevzatím toho bytia, ktoré ho kladie na *vzdialenosť* od bytia. Samotným tvrdením, že som na spôsob bytia-osebe, unikám tomuto tvrdeniu, pretože ono implikuje vo svojej samotnej podstate istú negáciu. Tak bytie-pre-seba je vždy za tým, čím je, v dôsledku toho, že je bytím-pre-seba a že má byť. Ale zároveň je to práve *jeho*, a nie iné bytie, čo ostáva za ním. Takto my chápeme zmysel pojmu „*bolo*“, ktorý charakterizuje jednoducho typ bytia-pre-seba, to znamená vzťah bytia-pre-seba k jeho bytiu. Minulosť je bytím-osebe, ktorým som, keď som ako *prekonaný*.

Zostáva nám preskúmať samotný spôsob, akým bytie-pre-seba „*bolo*“ svojou vlastnou minulosťou. Vieme však, že bytie-pre-seba sa objavuje v prvotnom akte, čím sa bytie-osebe ničuje, aby sa založilo. Bytie-pre-seba je jeho základom, keď sa ukáže, že bytie-osebe nedokáže byť jeho základom. Ale nedokázalo sa napriek tomu oslobodiť od bytia-osebe. Prekonané bytie-osebe zostáva a navštevuje ho ako pôvodná náhodnosť. Nikdy ho nemôže dosiahnuť, ani sa postihnúť ako niečo *súce*, ale ani si nemôže zabrániť bytiu na vzdialenosť od seba a od toho, čo je. Táto náhodnosť, táto vzdialená ťažoba bytia-pre-seba, ktorá

nie je nikdy, ale ktorá má byť ako prekonaná a v samotnom prekonaní zachovaná ťažoba, je *fakticitou*, ale zároveň minulosťou. Fakticita a minulosť sú dve slová označujúce jednu a tú istú vec. Minulosť, ako aj Fakticita, to je totiž nezraniteľná náhodnosť bytia-osebe, ktorou mám byť bez akejkoľvek možnosti ňou nebyť. Je to nevyhnutnosť faktickej nutnosti, nie ako nutnosti, ale ako faktu. Práve faktické bytie síce nemôže určiť obsah mojich motivácií, ale ich križuje svojou náhodnosťou, pretože ony ho nemôžu odstrániť ani zmeniť, a ono je naopak tým, čo ony nutne odnášajú so sebou, aby ho zmenili, tým, čo zachováva, aby mu unikli, tým, čím majú byť v samotnej ich snahe ním nebyť, tým, na základe čoho sa stávajú tým, čím sú. To je to, čo zapríčiňuje, že v každom okamihu ja nie som diplomat a námorník, že som profesor, aj keď ja môžem iba hrať toto bytie, pričom sa s ním nikdy nemôžem spojiť. Ak sa nemôžem vrátiť do minulosti, nie je to spôsobené akousi magickou mocou, ktorá by ju umiestnila mimo dosahu, ale jednoducho preto, že je bytím-osebe a ja som bytím-pre-seba. Minulosť, to je to, čím som bez toho, aby som to mohol žiť. Minulosť, to je substancia. V tomto zmysle by sme karteziánske cogito mali radšej formulovať takto: „Myslím, teda som bol.“ To, čo nás mylí, je zdanlivá homogénnosť minulosti a prítomnosti. Pretože tá hanba, ktorú som zažil včera, bola bytím-pre-seba, keď som ju zažíval. Veríme teda, že ešte aj dnes je bytím-pre-seba, a vyvodzujeme z toho nesprávne, že ak sa tam nemôžem vrátiť, znamená to, že ona už nie je. Treba však prevrátiť tento vzťah, aby sme dospeli k pravde: medzi minulosťou a prítomnosťou je absolútna heterogennosť, a ak tam nemôžem vstúpiť, znamená to, že je. A jediný spôsob, ktorým ňou môžem byť, je byť sám sebou bytím-osebe, aby som sa v nej stratil vo forme identifikácie. To je však pre mňa podstatne nemožné. V zásade táto hanba, ktorú som zažil včera a ktorá bola hanbou pre-seba, je vždy hanbou v prítomnosti a svojou podstatou sa ešte môže opísať ako pre-seba. Ale ona už nie je pre seba vo svojom bytí, pretože už nie ako odraz a odrážajúce. Opisateľná ako *bytie*-pre-seba, úplne jednoducho je. Minulosť sa ponúka ako bytie-pre-seba, ktoré sa stalo bytím-osebe. Táto hanba, pokiaľ ju prežívam, nie je tým, čím je. Teraz, keď už som ňou bol, môžem povedať: to bola hanba. Stala sa tým, čím bola, za mnou. Má stálosť a nemennosť, ktorú má bytie-osebe, je večná vo svojom presnom časovom určení, vyznačuje sa úplnou príslušnosťou bytia-osebe k sebe samému. V istom zmysle sa teda minulosť, ktorá je zároveň bytím-pre-seba a bytím-osebe, *podobá* hodnote alebo sebe, ktoré opisujeme v predošlej kapitole. Ako hodnota, tak aj minulosť predstavuje istú syntézu bytia, ktoré je tým, čím nie je, a nie je tým, čím je, s bytím, ktoré je tým, čím je. V tomto zmysle môžeme hovoriť o prchavej hodnote minulosti. Odtiaľ pochádza, že spomienka nám predstavuje bytie, ktorým sme boli s bytostnou naplnenosťou, ktorá jej dáva istý druh poézie. Bolest', ktorú sme mali, ustrnúť v minulosti, neprestane predstavovať zmysel nejakého bytia-pre-seba, a napriek tomu existuje sama v sebe, s tichou stálosťou bolesti druhého, bolesti sochy. Ona sa už nepotrebuje opätovne dostaviť pred seba, aby začala existovať. Ona je a opačne, jej charakter bytia-pre-seba má ďaleko od toho, aby bol bytostným modom jej bytia, a stáva sa jednoducho spôsobom bytia, vlastnosťou. Práve preto, že psychológovia pozorovali psychiku v minulosť, predpokladali, že vedomie bolo kvalitou, ktorá sa jej mohla, ale nemusela dotknúť, bez toho, aby pozmenila jej bytie. Minulá psychika najprv je a potom je bytím-pre-seba, tak, ako Pierre je plavovlasý, ako tento strom je dub.

Ale práve preto minulosť, ktorá sa *podobá* hodnote, nie je hodnotou. V hodnote sa bytie-pre-seba stáva sebou, prekračujúc a zakladajúc svoje bytie, dochádza k pokračovaniu bytia-osebe prostredníctvom seba. Náhodnosť bytia preto prenecháva miesto nutnosti. Minulosť, naopak, je najprv bytím-osebe. Bytie-pre-seba je udržiavané v bytí bytím-osebe, dôvodom jeho existencie už nie je byť bytím-pre-seba. Stalo sa bytím-osebe a zjavuje sa nám preto v jeho čistej náhodnosti. Neexistuje žiaden *dôvod*, aby naša minulosť bola taká alebo onaká. Zjavuje sa v celistvosti svojej série, ako čistý fakt, ktorý si treba uvedomiť ako fakt, ako *neodôvodnenosť*. Je skrátka prevrátenou hodnotou, bytím-pre-seba prevzatým bytím-osebe, zahusteným bytím-osebe do takej miery, že by nemohlo viac existovať ako odraz pre odrážajúce ani ako odrážajúce pre odraz, ale jednoducho ako správa bytia-osebe o dvojici odrážajúce-odraz. To je dôvod, prečo minulosť môže byť aj objektom pozorovaným bytím-pre-seba, ktoré chce *realizovať* hodnotu

a utieť úzkosti, ktorú mu spôsobuje nepretržitá absencia seba. Ale je radikálne odlišná od hodnoty svojou podstatou: je rýdzim oznamovacím spôsobom, z ktorého nemožno vyvodit' žiaden imperatív, je vlastným faktom každého bytia-pre-seba, náhodným a nezmeniteľným faktom, ktorým *som bol*.

Takto je Minulosť Bytím-pre-seba, znovuuchopeným a umŕtveným Bytím-osebe. Ako sa to môže stať? Popísali sme, čo znamená byť-minulým pre udalosť a mať minulosť pre ľudskú skutočnosť. Videli sme, že Minulosť je ontologickým zákonom Bytia-pre-seba, to znamená, že všetko, čo môže byť Bytím-pre-seba, musí byť tam, za sebou, mimo dosahu. V tomto zmysle môžeme prijať Hegelove slová: „*Wesen ist was gewesen ist*.“ Moja podstata je v minulosti, to je zákon jej bytia. No nevysvetlili sme, prečo sa konkrétna udalosť Bytia-pre-seba stáva minulosťou. Ako sa Bytie-pre-seba, ktoré bolo svojou minulosťou, stáva Minulosťou, ktorá má byť novým Bytím-pre-seba? Prechod k minulosti je modifikáciou bytia. Aká je to modifikácia? Aby sme tomu porozumeli, musíme najprv vystihnúť vzťah prítomného Bytia-pre-seba k bytiu. Takto nás podľa očakávania výskum Minulosti posúva k výskumu Prítomnosti.

LITERATÚRA

[1] SARTRE, J. P.: *L'imagination*. Alcan, 1936.

Z francúzskeho originálu J. P. Sartre: *L'être et le néant*. kap. II, č. 1 *Phénoménologie des trois dimensions temporelles*. Paris, Gallimard 1977, s. 145-168 preložili Jana Šmelková a Róbert Karul.